

verzekeren, uit angst het belangrijkste kapitaal waarover zij beschikten te verliezen, namelijk hun revolutionair gedragen onrecht (delen van de arbeidersbeweging) of hun benarde zelfstandigheid (grote delen van de traditionele middenstand). Zo zou er nog meer zijn aan te voeren, zoals iets meer belangstelling voor de wortels van die moderne behoefte om geen ramp zonder aanwijsbare schuldigen te accepteren.

Nu lijkt het alsof deze recensie, na obligate loftuitingen uiteindelijk zeer kritisch uitpakt. Dat is niet het geval. Het gaat hier om een zeer doorwrochte studie, die op bewonderenswaardige wijze de meest uiteenlopende gegevens bijeen heeft gebracht en voortdurend gebruik maakt van de meest recente inzichten, met name op het gebied van de demografie, de medische en economische geschiedenis. Waar het hier om gaat is aannemelijk te maken dat er naast deze indrukwekkende analyse van zekerheidsregelingen op basis van een economisch primaat en gestuurd door de theorie van de *rational choice* nog voldoende ruimte is voor een andere benadering. Het Verbond van Verzekeraars, dat al enige jaren zo ruimhartig dit onderzoek financiert, zal de historische professie dan ook ten zeerste aan zich verplichten door dit onderzoek voort te laten zetten, zij het dat in het vervolgonderzoek de zekerheidsregelingen ook gezien worden als uitingen van mentaliteit en cultuur, met een grote belangstelling voor de *irrational choice* die mensen vaak maken in hun omgang met al die ingewikkelde 'menselijke angsten en verlangens.'

Piet de Rooy

W. Thomas, R. A. Verdonk, ed., *Encuentros en Flandes. Relaciones e intercambios hispanoflamencos a inicios de la Edad Moderna* (Avisos de Flandes VI; Leuven: Leuven University Press, Soria: Fundación Duques de Soria, 2000, xii + 376 blz., ISBN 90 5867 087 2).

Op de voorkant van deze bundel staat een prachtig glasraam uit de kerk van Steenhuffel, met daarop temidden van Maria en enkele heiligen, de schenkers Anna van Boeucht en haar echtgenoot Alvaro de Almaras, heer van Diepensteyn, die het raam in 1535 hadden laten maken. In het boek wordt verder nergens verwezen naar de beide personen, maar de boodschap lijkt duidelijk: deze Spaanse heer en Nederlandse dame vormen een prachtige symbolische uitbeelding van de titel van de bundel: 'ontmoetingen in de Lage Landen.' Onze Spaanse 'Don' was echter reeds een geboren Antwerpenaar, zoon van een koopman uit Segovia en een Nederlandse moeder. Daarom kon Alvaro ook zonder problemen schepen worden van de Scheldestad. Eenzelfde herkomst geldt voor Baltasar de Ayala, die ons op bladzijde 102 aankijkt, als voorbeeld van perfecte integratie van de Spanjaarden. Zo zien we met de ondertitel van de bundel dat 'de Hispano-Vlaamse betrekkingen en uitwisselingen aan het begin van de Nieuwe Tijd' vaak zelfs dieper zijn geweest dan we op het eerste oog vermoeden. Overigens, op de achterzijde van het boek vinden we afbeeldingen van een Vlaamse edelman, een Waalse burger en een Spaanse prostituée.

De bundel bestaat voornamelijk uit bijdragen van Spaanse en Vlaamse historici aan een lezingenreeks en een congres in Antwerpen in 1995. De uitgave heeft dus vijfjaar op zich laten wachten. Sommige bijdragen, vooral van de buitenlandse gasten, hebben enkele jaren onaangeraakt op de plank gelegen, terwijl enkele andere bijdragen nog verwijzingen bevatten naar meer recente literatuur. De erg goedkope opmerking dat vijf jaar voor een reeks die 'Nieuwsberichten uit de Lage landen' heet, wat aan de lange kant is, kan maar beter zo snel mogelijk gemaakt zijn. Het is het zesde deel uit een uiterst waardevolle reeks waarin de Hispano-Vlaamse relaties uit vroeger eeuwen centraal staan. Alvorens in te gaan op de inhoud moet

alleen nog gezegd worden dat de Spaanse culturele stichting 'Duques de Soria', die sinds enige jaren actief is in België en Nederland, voor een deel de drijvende kracht is geweest bij de totstandkoming van de 'ontmoetingen in de Lage Landen', zowel in 1995 als bij de uitgave.

De zeer uitgebreide inleiding door Werner Thomas en Eddy Stols, die reeds eerder in het Nederlands is verschenen, biedt de lezer een totaaloverzicht van de integratie van de Lage Landen in de 'Monarquía Hispánica'. Bij de onmisbare beschrijving van de dynastieke en politieke verwickelingen gebruiken de auteurs gelukkig veel aardige citaten uit reisbeschrijvingen. Hoewel daarna de economische en demografische betrekkingen aan bod komen, ligt de voorliefde van de auteurs toch bij de culturele betrekkingen. Dezelfde tendens ligt ten grondslag aan de gehele bundel, waarin weinig te vinden valt over de politiek, iets meer over de economie, maar de nadruk vooral ligt op de hogere cultuur.

Sprekend over de Zwarte Legende van Spanje krijgt het noordelijk deel van de lezers van deze *Bijdragen* duidelijk te horen hoe verschillend de beleving van de 'Spaanse ontmoeting' is geweest: 'Tot op de dag van vandaag hebben de Nederlanders er problemen mee om afstand te nemen van de legende en om de gebeurtenissen van de zestiende eeuw te bezien in hun historische context.' Slechts gescheiden door een alineagrens volgt meteen daarop de volgende dodelijke zin: 'In de Zuidelijke Nederlanden verdween de Zwarte Legende met het aantreden van de aartshertogen en met het Spaanse bestuur vanaf 1621...'. Het noorden heeft dus nog iets in te halen.

De andere zestien bijdragen kunnen hier niet allemaal besproken worden. Het niveau is ook zeer wisselend en niet altijd het resultaat van recent onderzoek. De studie van de zeer productieve Spaanse geleerde Tellechea Idigoras over de Spaanse studenten in Leuven in 1557 is grotendeels gebaseerd op zijn destijds baanbrekend artikel over deze studenten uit 1963, verschenen in de *Revista Espanola de Teologia*. In de toegevoegde lange lijst van Spaanse studenten in Leuven vinden we echter niet de Alvaro de Almaras 'Antwerpiensis', die daar in 1554 ging studeren. Van een andere veelschrijver, de Fransman Joseph Perez, zijn zelfs twee artikelen opgenomen in deze bundel, waaronder een bijdrage over het 'Erasmismo'. Het humanistische thema wordt verder uitgewerkt door Lia Schwartz in een uitvoerig artikel over de invloed van Lipsius op Francisco de Quevedo. Via Arias Montano wordt dit thema in enkele artikelen verder verwerkt en verbonden met een laatste thema in de bundel: de wereld van het boek. Zelfs Geoffrey Parker sluit hier in zijn bijdrage over het Spaanse leger in de Nederlanden bij aan, aangezien hij zich vooral richt op literaire beschrijvingen. Zijn aandacht gaat zelfs door tot de film 'Kermesse Héroïque' van Feyder uit 1935, die overal in Europa veel stof heeft doen opwaaien. Het is deze combinatie van literatuur en Spaanse soldaten die enkele jaren geleden onderwerp is geweest van een boeiend artikel van Frans Robben over Spaanse militairen als klanten van Plantijn in Antwerpen. Jaime Moll eindigt één van zijn twee artikelen met een eerbetoon aan deze te jong overleden hispanist.

Een laatste opmerking betreft eigenlijk niet dit boek. Het feit dat men in Leuven de moeite neemt om Spaanse historici — die het in Spanje niet aan publicatieruimte ontbreekt — in het Spaans uit te geven, deed mijn gedachten uitgaan naar een bundel met Nederlandse vertalingen van artikelen van de huidige generatie Spaanse historici. Zeker gezien de opmerking over de hardnekkige Zwarte Legende in het noorden zou dit wel eens zeer welkom kunnen zijn. Maar dat moet maar in datzelfde noorden worden ondernomen.

J. Jonker, K. Sluyterman, *Thuis op de wereldmarkt. Nederlandse handelshuizen door de eeuwen heen* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 2000, 431 blz., €40,79, ISBN 90 12 08907 7).

In 2000 bestond de internationale handelsonderneming Hagemeyer honderd jaar. Ter gelegenheid van deze verjaardag verstrekke dit handelshuis aan twee historici de opdracht de geschiedenis van de bedrijfstak, waartoe ook Hagemeyer behoort, vanaf ongeveer 1600 te boek te stellen. Het resultaat is een in verschillende opzichten prachtig boek. De eerste vier hoofdstukken, die de periode tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog beslaan, zijn geschreven door J. Jonker; de laatste vier die lopen tot het heden zijn van de hand van K. Sluyterman. De korte inleidende en slothoofdstukjes zijn van beide auteurs samen.

Dit boek verstaat onder internationaal handelshuis een bedrijf dat internationale handel bedrijft in een ruim assortiment goederen op verschillende markten en daardoor een duidelijke identiteit heeft verworven door continuïteit. Het maakt naar modern economisch taalgebruik deel uit van de sector van de commerciële dienstverlening. Doorgaans produceren handelshuizen geen goederen maar vervullen zij een bemiddelende rol tussen producent en consument zonder zelf aan de eindverbruiker te verkopen. Deze taak is voorbehouden aan de kleinhandel. Het handelshuis voert een groot assortiment dat in de tijd wisselt en deze kenmerken vinden we terug in de geschiedenis van de handelshuizen. In de zeventiende eeuw waren de verhandelde goederen graan, vis en zout maar ook scheepshout en teer. Amsterdam verwierf, mede als gevolg van het verdrag van Spiers uit 1544, een centrale positie als graanstapel van Europa, die, zo verhaalt dit boek, nog werd versterkt door de val van Antwerpen in 1585. De stroom vakbekwame of geletterde vluchtelingen uit Zuid-Nederland, die tezelfdertijd op gang kwam, verstevigde de handel verder doordat zij werd ingebed in de zich ontplooiende nijverheid en geldhandel van de nog jonge Republiek. Naast deze politieke invloeden droegen ook de arbeidsbesparende technische vernieuwing in de scheepsbouw — genoemd wordt het fluitschip —, de ontsluiting van nieuwe gebieden in het kielzog van de Spaanse en Portugese ontdekkingsreizen en de verbetering van het berichtenverkeer onder de kooplieden bij tot het economisch succes van de Zeven Verenigde Provinciën en in het bijzonder van het gewest Holland. De grote handelshuizen waren die van de gebroeders De Geer en van de familie Trip, maar de voornaamste zouden spoedig de VOC en WIC worden. Hun handel was lange afstandhandel en betrof spece-rijen, suiker en andere producten met hoge toegevoegde waarde. De auteurs noemen de VOC een militair-industrieel complex maar veronachtzamen daarmee wellicht dat dit geheel ondergeschikt was aan de handelsbelangen. Ingenieuze vormen van driehoekshandel worden ten tonele gevoerd die, zo viel mij in, slechts zijn geëvenaard in de tijd van de deviezenschaarste na 1945. Elk succes roept echter weerstand op en zo verging het ook de handelshuizen van toen. Met de relatieve achteruitgang van de Republiek verloren de handelshuizen hun dominante positie al bleven vele profiteren van de groei van de Europese handel. De auteurs spreken in dat verband hun verbazing uit over het feit dat de Republiek tot omstreeks 1790 haar positie in de buitenlandse handel wist te handhaven. Een verklaring zou kunnen zijn dat de organisatie en techniek van de handel zich telkens wist te vernieuwen waardoor de kosten laag bleven en het concurrentievoordeel voorshands in stand kon worden gehouden. In elk geval gaat commissiehandel gedeeltelijk de plaats innemen van de eigenhandel. In de eerste helft van de achttiende eeuw komen naast de bestaande huizen als George Clifford & Zn. of Pels & Sn., nieuwe huizen als de commissaires Hogguer, Deutz, de gebroeders Hope, Insinger en Van Eeghen & Co naar voren en dringen de oude huizen al enigszins op de achtergrond. Ook het patroon van de dienstverlening verandert dan met meer nadruk op specialisatie en kredietverlening. Dat de roerige decennia van de Franse tijd de handel geen goed doen verbaast niet maar door een financiële innovatie als het acceptkrediet versterken verschillende Nederlandse huizen